

Одрживи развој туризма са посебним освртом на Европску Унију

др Снежана Милићевић^{1*}, Мастер Милена Подовац², др Душко Јовановић³

¹ Универзитет у Крагујевцу, Факултет за хотелијерство и туризам Врњачка Бања, Војвођанска бб, 36210 Врњачка Бања
snezana.milicevic@kg.ac.rs

² Универзитет у Крагујевцу, Факултет за хотелијерство и туризам Врњачка Бања, Војвођанска бб 36210 Врњачка Бања
milena.podovac@kg.ac.rs

³ Висока школа академских студија "Академија за пословну економију", Булевар Вука Караџића бр. 5, 32000 Чачак
dule.jovanovic.kg@gmail.com

*Аутор за кореспонденцију

Сажетак: Туризам је водећа светска услужна индустрија. Крајем прошлог века постало је јасно да туризам има значајан утицај на повећање запослености, девизни прилив, уравнотежен регионални развој и да индиректно генерише користи за друге привредне делатности. Основу за развој туризма представљају природне атрактивности. Са развојем масовног туризма дошло је до неконтролисане експлоатације природних ресурса, што се пре свега огледало у смањењу квалитета и способности за обнављање истих. Са друге стране, савремене тенденције на туристичком тржишту указују на постојање растуће тражње за природно очуваним и еколошки чистим простором. Такав тренд условио је неопходност подизања свести о значају везе између туризма и животне средине. Усаглашавање циљева развоја туризма и очување природних ресурса успостављено је захваљујући усвајању и примени принципа одрживости. У овом раду дате су основне поставке одрживог развоја туризма. Циљ рада је да укаже на значај одрживости за развој туризма земаља Европске уније. Акцент је на анализи одрживог развоја туризма, као и мерама и програмима, које европска заједница примењује у домену остваривања одговорног понашања према природном окружењу.

Кључне речи: одрживи развој туризма, Европска унија, индикатори одрживог туризма, изазови развоја туризма

JEL класификација: Q01, P28, L83

Sustainable tourism development with special reference to the European Union

Snezana Milicevic, Ph.D. ^{1*}, Milena Podovac, Ms.C. ², Dusko Jovanovic, Ph.D³

¹ University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism Vrnjacka Banja
snezana.milicevic@kg.ac.rs

² University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism Vrnjacka Banja
milena.podovac@kg.ac.rs

³ Business Economics Academy, Cacak
dule.jovanovic.kg@gmail.com

* *Corresponding author*

Abstract: Tourism is the world's leading service industry. At the end of the last century it became clear that tourism has a significant impact on employment growth, foreign exchange earnings, balanced regional development and it indirectly generates benefits for other economic activities. The basics for the tourism development are natural attractiveness. With the development of mass tourism there has been uncontrolled exploitation of natural resources, which are primarily reflected in the decline in the quality and the ability to restore them. Contemporary trends in the tourism market indicate the existence of a growing demand for naturally preserved and ecologically clean area. This trend has caused the need to raise awareness of the importance of the links between tourism and the environment. Align development of tourism and conservation of natural resources has been established thanks to the adoption and application of the principles of sustainability. This paper presents the basic principles of sustainable tourism development. The aim of paper is to highlight the importance of sustainable tourism development of the European Union. The emphasis is on the analysis of sustainable tourism development, as well as policies and programs relating to exercise responsible behavior towards the natural environment that the European Community has been implementing.

Keywords: sustainable tourism development, the European Union, the indicators of sustainable tourism, challenges of tourism development

JEL classification: Q01, P28, L83

1. Увод

Од периода када је представљао привилегију, па до данас, туризам као основну „сировину“ користи природне, изворне вредности. Са растом броја људи, који поседују услове за реализацију туристичких путовања, јавља се потреба за већом експлоатацијом не само природних, већ и антропогених атрактивности. У периоду 1950-1970. године, број туристичких путовања се повећао са 25 милиона на чак 435 милиона (UNWTO, 2011). Експлозиван раст туристичких путовања условио је константно растућу и неконтролисану употребу природних ресурса. Идејно решење за неодговорно понашање носилаца туристичке понуде према животној средини, пронађено је у концепту одрживог развоја. Успостављање одговорног и планског коришћења природних потенцијала представља дугорочно решење, које омогућава реализацију циљева свих учесника туристичког система. Један од стратешких циљева институција Европске уније (у даљем тексту ЕУ) јесте развој

одрживог и одговорног туризма, који пружа висококвалитетан доживљај туристима и води рачуна о очувању природног окружења.

Посматрано са квантитативног аспекта, туризам представља покретачку снагу привреде ЕУ. Са учешћем од 5% у БДП-у, 5,2% у укупној запослености и индиректним ефектом на остатак привреде од 10% (EUBusiness, 2013), туризам је високо позициониран на листи приоритетних области развоја ЕУ. Земље чланице европске заједнице имају дугу традицију у развоју туризма, која се заснива на квалитетним ресурсима природног и антропогеног карактера, као и пратећим елементима, који подразумевају услове за квалитетан смештај, боравак и провођење времена у конкретној дестинацији. Преме томе, конкурентан и квалитетан развој туризма земаља ЕУ мора бити заснован на принципима одрживог развоја.

2. Појмовно одређење одрживог развоја

Од настанка света, човек и природа су повезани односима, који су важни за опстанак и развој. Експлоатисањем природе, човек је стварао првобитне услове за егзистенцију на планети Земљи. Са напретком друштва и развојем производних снага, повезаност између човека и окружења постајала је јача. У циљу обезбеђивања бољих материјалних услова, започета је нова етапа у развоју људског друштва, односно етапа подчињености природе човеку. Последице таквог односа негативно су се одразиле на квалитет и структуру изворних вредности окружења.

Данас су еколошке кризе све чешћа појава. Смањење озонског омотача, климатске промене, ерозија, загађење воде, ваздуха и земље, нарушавање биодиверзитета последица су неодговорног људског понашања према природи. Ресурси су исувише исцрпљени, а способност њиховог обнављања далеко је мања од потребне. Постојећа неравнотежа између природе и потреба друштва захтевала је успостављање одређеног режима понашања и функционисања, чији би епилог био дугорочно одговоран и оптималан развој.

Одрживост, као идејна творевина заговорника теорије о очувању животне средине, не представља феномен савременог доба. Концепт одрживости у еколошком смислу први пут се помиње 1970-их година XX века. Међутим, идеја о одрживости је први пут истакнута 1980. године у „Стратегији очувања света“, коју је дефинисала Међународна унија очувања природе и природних ресурса (Liu, 2003). Прву званичну дефиницију одрживог развоја дала је Светска комисија за животну средину и развој у свом извештају „Наша заједничка будућност“, који је објављен 1987. године. Одрживи развој подразумева „развој, који задовољава потребе садашњих генерација, без угрошавања могућности будућих генерација да задовоље своје потребе“ (WCED, 1978).

Одрживи развој је базиран на три међусобно зависна принципа, односно димензије (UNEP, 2005):

- Економска одрживост- просперитет на различитим нивоима друштва и ефикасност пословних активности.
- Социокултурна одрживост- поштовање људских права и једнаке могућности за све, што захтева праведну расподелу користи са циљем смањења сиромаштва и поштовање културне различитости.

- Одрживост животне средине- очување и управљање ресурсима, нарочито оним који су необновљиви, смањење загађења (земљишта, воде, ваздуха) као и очување биолошке разноврности и природног наслеђа.

Као феномен друге половине 20.века, одрживи развој је био, и данас је предмет бројних дискусија у литератури. У основи, појмовно одређење одрживости полази од захтева да се ускладе потребе развоја, односно да се ресурси троше на начин, који не угрожава способност њиховог обнављања, већ је подстиче, и који истовремено омогућава просперитет савременог друштва.

3. Одрживост у функцији развоја туризма

Развој масовног туризма 1950-их година изазвао је низ негативних утицаја на животну средину. Са експанзијом туристичких путовања, природне и антропогене атрактивности изложене су експлоатацији у циљу задовољења потреба туриста. Како масовни туризам подразумева истоветну, односно стандардизовану понуду за туристе, притисак на еколошки капацитет континуирано је растао. Притисак, који туризам врши на животну средину, огледа се у деградирању природног простора и његових елемената, који чине заокружену еколошку целину. Туризам као катализатор између матичних и туристичких центара и комплекса, морбидних и санатогених простора, градских насеља и слободне природе, потврђује нераскидивост веза у животној средини (Станковић, 2003). Спознајом да је као и друге људске делатности, завистан од квалитета природних ресурса, туризам у свој развој постепено имплементира концепт одрживог развоја. Узимајући у обзир чињеницу да је доминантан тренд на туристичком тржишту валоризација и промовисање природних, односно изворних вредности дестинације, логично је да одрживост мора бити једна од саставних димензија развоја туризма.

Одрживи туризам је настао крајем 20.века, као потреба за успостављањем равнотеже између развоја туризма, који је у експанзији, и заштите животне средине (Храбовски -Томић и сар., 2012). Савремени туризам подразумева да свака од активности у склопу овог сложеног система, мора бити усмерена према осигуравању сопствених интереса кроз контролисану употребу природних ресурса. Светска туристичка организација (WTO, UNEP, 2005) под одрживим туризмом подразумева „туризам, који узима у обзир садашње и будуће економске, социјалне и еколошке утицаје, водећи рачуна о потребама посетилаца, туристичке индустрије, животне средине и локалног становништва.“ Према истраживањима Миленковића (2009), одрживи туризам би требало да: „учини оптималним коришћење еколошких ресурса који чине кључни елемент развоја туризма, одржавајући битне еколошке процесе и помажући очувању природног наслеђа и биодиверзитета, поштује социо-културну аутентичност локалних заједница, штити њихово изграђено и савремено културно наслеђе и традиционалне вредности и доприноси разумевању и толеранцији између култура, и обезбеђује одрживо дугорочно пословање стварајући друштвено-економске користи, које се праведно расподељују на све интересне групе, укључујући стабилно запослење, могућности за стицање прихода и социјално старање за локалне заједнице, као и доприносећи смањењу сиромаштва.“ Циљ развоја одрживог туризма је да се задовоље потребе туриста за боравком у природно очуваним подручјима, уз очување идентитета самог места и обезбеђивање користи за локално становништво, пре свега кроз повећање запослености и обезбеђивање услова за квалитетнији живот.

Сходно томе, за развој одрживог туризма неопходно је следеће (UNEP, 2003):

- Туристички ресурси природног и антропогеног карактера, који су очувани на начин, који омогућава њихову употребу у будућности, али и да су на располагању садашњим генерацијама.
- Планирање и управљање развојем туризма на начин, којим се избегавају озбиљни еколошки и социо-културни проблеми у региону.
- Укупан квалитет животне средине у туристичком региону мора бити очуван, и ако је потребно, унапређен.
- Ниво туристичког задовољства треба одржавати, како би се обезбедило да дестинације и даље буду атрактивне и да задржавају свој комерцијални потенцијал.
- Туризам треба да обезбеђује користи за чланове локалне заједнице.

Иновативни приступ у развоју различитих видова туризма захтева примену принципа одрживости, у циљу одговорног и дугорочно конкурентног пословања. Као подкомпонента одрживог туризма издваја се екотуризам. Међународно удружење за екотуризам (TIES, 1990) дало је једну од првих дефиниција, која гласи: “Екотуризам је одговорно путовање у области природе, којим се чува животна средина и побољшава добробит локалног становништва.” Екотуризам је поткомпонента у оквиру области одрживог туризма и представља првенствено одрживу верзију туризма заснованог на природи, а укључује и руралне и културне елементе туризма (SenORT, 2002). Еко или зелени туризам ставља акценат на равноправне користи од развоја туризма за све учеснике у ланцу вредности. Растућа свест о потреби имплементације одрживости у развој туризма условљена је растућом стопом загађења и деградације природних ресурса. Дакле, глобалне еколошке кризе стварају растуће интересовање за одржив свет и веће ангажовање државних институција за одрживе туристичке иницијативе (Bramwell и сар., 2011). Минимизирање негативних утицаја на животну средину је основни циљ свих облика туристичке делатности. Независно од типа дестинације и њених карактеристика, одрживи развој мора бити интегрисан у срж туристичке активности.

4. Специфичности одрживог развоја туризма Европске Уније

У земљама ЕУ одрживост, као концепт одговорног понашања, представља саставни део целокупне политике друштвеног развоја. Према томе, одрживи развој је основни и свеобухватни циљ европске заједнице, која тежи континуираном побољшању квалитета живота и благостања за садашње и будуће генерације, повезивањем економског развоја, заштите животне средине и социјалне правде (EUROSTAT, 2011). Иако представља релативно стабилну мултисекторску интеграцију, ЕУ се, као и остатак света, суочава са друштвеном-социјалним, економским и еколошким кризама, чије последице изискују дугорочно ефикасна решења. Не тако давно, европске институције су подржале концепт одрживог развоја и теже имплементацији истог у све сегменте друштвеног деловања.

Тенденција ка интегрисању принципа одрживости у целокупну политику ЕУ, добила је стратешко утемељење у Стратегији одрживог развоја ЕУ, која је дефинисана 2001. године у Гетебургу. Стратегијом је дефинисано 7 кључних изазова за одрживи развој ЕУ (European Commission, 2010): климатске промене и чиста енергија, одрживи транспорт, одржива производња и потрошња, заштита и

менаџмент природних ресурса, јавно здравље, социјална укљученост, демографија и миграције и глобално сиромаштво.

Од раних 1980-тих година и посебно током 1990-их година, европске институције свесне потенцијала европског туризма, започеле су прогресивну интеграцију одрживог туризма у политику и акције на нивоу заједнице (ECORYS, 2009). Наглашавајући значај туризма за целокупну економију земаља ЕУ, Европска Комисија је дефинисала низ стратешких докумената, који представљају институционалну основу за развој туризма на принципима одрживости. Један од основних докумената је „Агенда 21 за одрживи и конкуретни европски туризам“.

Стратегијом одрживог развоја туризма ЕУ дефинисана су три основна циља, који чине једну заокружену целину и чијим остварењем европска заједница тежи успостављању дугорочно одговорног развоја туризма (TSG, 2007):

- Економски просперитет, који подразумева: обезбеђивање дугорочне конкурентности, одрживост и просперитет предузећа и туристичких дестинација, обезбеђивање могућности за запошљавање уз адекватне услове за рад.
- Друштвена једнакост и кохезија, која обухвата: побољшање квалитета живота локалних заједница кроз развој туризма укључујући их у процес планирања и управљања; обезбеђивање искуства за посетиоце без обзира на полну, расну и верску структуру или постојање телесних и психичких недостатака.
- Заштита животне средине и културе подразумева: смањење загађења и деградације глобалног и локалног окружења; коришћење ограничених ресурса у туристичким активностима; одржавање и јачање културног богатства, очување биодиверзитета и доприношење његовом поштовању и очувању.

Земље ЕУ полажу велике наде у развој туризма, како би елиминисале јаз који постоји између привредно развијених земаља и земаља у развоју. Са друге стране, тежња ка развоју масовних туристичких путовања мора бити институционално контролисана применом конкретних мера и програма, о којим ће бити више речи у раду.

4.1 Индикатори одрживог развоја туризма Европске уније

Туризам представља динамичан систем, који карактеришу континуиране промене. Развој савремене информационе технологије, глобализацијски процеси, растући захтеви туристичке тражње су само неке од промена, које захтевају перманентно прилагођавање туристичких субјеката у циљу обезбеђивања профитабилног пословања и конкурентности. Зависност туризма од квалитета животне средине подразумева успостављање систематске контроле над употребом и обнављањем ресурса. Неопходно је одредити процедуре и параметре, којим ће се пратити степен експлоатације природних атрактивности у сврху развоја туризма. Сет (група, комплекс) индикатора одрживог туризма требало би да инкорпорира променљиве величине које описују стање, целисходност и утицаје туризма као система за себе (број туриста, годишњи раст туристичког промета, број смештајних јединица, проценат запослених лица у туризму), али и оне варијабилне величине које указују на начин функционисања других система повезаних са туризмом (Јовичић и сар., 2010).

Примена индикатора се заснива на систему кодирања, којим се утврђују граничне вредности за сваки индикатор, на основу кога се стање развоја туризма оцењује као: 1) критично, 2) подношљиво и 3) одрживо. Индикатори су разврстани у пет група (Јовичић, 2002):

- Економски индикатори приказују економске ефекте туристичког привређивања у туристичкој дестинацији;
- Задовољство туриста подразумева степен задовољства туриста квалитетом туристичких капацитета и пружених услуга, укључујући њихово мишљење о атрактивности мотива, стању животне средине и социо-културним особеностима рецептивне области;
- Социјални индикатори одражавају социјални интегритет локалне заједнице са аспекта субјективног благостања домицилног становништва у туристичкој дестинацији.
- Културни индикатори изражавају степен очуваности културног идентитета локалне заједнице под дејством утицаја туриста који долазе из средина са другачијим културним особеностима.
- Индикатори стања животне средине треба да пруже слику о стању животне средине и утицајима, које туризам врши не поједине медије (вода, ваздух, флора, фауна и др.).

Имплементацијом и применом система индикатора европска заједница, у координацији са институцијама и чланицама, настоји да квантификује утицај туризма на животну средину и њене ресурсе. Самеравање утицаја води дефинисању конкретних акција за деловање на подручју смањења штетних утицаја, и просторног планирања развоја туризма у будућности.

4.2 Унапређивање одрживог развоја туризма Европске уније

Одрживи развој туризма је заједнички циљ ЕУ и њених чланица. Европска комисија представља главни стуб у дефинисању политика и планова, чије су мере усмерене на успостављање одговорнијег односа туристичког система према животnoj средини. Узимајући у обзир значај природних и антропогених ресурса за пружање доживљаја туристима и задовољење њихових потреба, одрживост представља кључни фактор развоја туризма. Изазови са којима се земље ЕУ суочавају у настојању да остваре одрживи развој туризма, огледају се у следећем (European Commission, 2013):

1. Смањење сезоналности туристичке тражње;
2. Већа посвећеност утицају туризма на превоз;
3. Побољшање квалитета послова у туризму;
4. Одржавање и унапређење просперитета заједнице и квалитета живота суочавајући се са променама;
5. Смањење коришћења ресурса и производње отпада;
6. Очување и вредновање природног и културног наслеђа;
7. Обезбеђивање могућности за путовање свим слојевима друштва;
8. Туризам као алат за остварење одрживог развоја на глобалном нивоу.

Како би на адекватан и ефикасан начин одговорила на наведене изазове, европска заједница је иницирала низ пројеката у погледу очувања и унапређивања квалитета природних и антропогених ресурса. Европска Комисија је 2006. године имплементирала пројекат „EDEN-European Destination of Excellence“, у циљу

откривања и промоције дестинација, чији су природни и културни ресурси изврсног квалитета. Пројекат се заснива на такмичењима, која се организују сваке године и на којима се за сваку земљу чланицу бира дестинација, чији су ресурси изванредног квалитета и која следи модел орживог развоја. Циљеви овог пројекта су: побољшање видљивости у развоју европских туристичких дестинација изврности, награђивање дестинација која развијају одрживе облике туризма, стварање платформе за размену добре праксе на европском нивоу и подстицање умрежавања награђених дестинација, како би позивитно утицале на друге дестинације да усвоје режим одрживог развоја туризма (European Commision, 2010). У циљу имплементације одрживог развоја у све облике туризма, сваке године Европска Комисија дефинише теме за избор „дестинација изврности“. Од имплементације пројекта теме избора су биле: рурални туризам (2007.), туризам и локално нематеријално наслеђе (2008.), туризам и заштићена подручја (2009.), водени туризам (European Commision, 2011.). Овим пројектом, земље ЕУ промовишу природну атрактивност својих ресурса, али истовремено подстичу не само чланице, већ и потенцијалне кандидате да развијају туризам на принципима одрживости.

Један од важних сегмената туристичке понуде је транспорт, за који се сматра да је велики загађивач животне средине. У циљу промоције одрживог, односно, „еко“ превоза у дестинацијама, Европска Комисија је подржала пројекат развоја бицикличког туризма у циљу смањења емисије штетних гасова, како би се унапредио квалитет природних ресурса и проширио спектар активности за туристе. „EuroVelo“ представља европску мрежу бицикличких рута, чија дужина износи 66.000 км. Мрежом руководи Европска бицикличка федерација, која ради на обезбеђењу високог квалитета, сигнализације и промоције овог пројекта широм Европе. Бициклички туризам је значајан не само са еколошког, већ и са економског аспекта, јер годишње европском региону донесе 2,8 милијарди излета и приход од 54 милијарде евра (ECRNE, 2009). У пројекат су се укључиле готово све земље чланице, али и нечланице. Европска мрежа бицикличких рута не доприноси само очувању природног окружења од штетних материја, већ и развоју различитих видова активности за туристе засноване на бициклизму, као што је обилазак културно-историјског наслеђа у европским дестинацијама.

Применом програма „Blue Flag“ туристичке дестинације ЕУ гарантују, туристима и носиоцима туристичке понуде, висок квалитет плажа, марина и свих неопходних ресурса за развој наутичког туризма. Плава заставица се додељује плажама и marinaма, које задовољавају одређени сет критеријума у погледу заштите животне средине, квалитета плажа, доступности услуга и сл. Ознака у виду плаве заставе представља симбол квалитета признат од туриста и туроператера широм света . Програм је дизајниран са циљем да подигне ниво еколошке свести и повећа број примера добре праксе, односно број дестинација, које задовољавају критеријуме плаве заставице.

Европска заједница тежи остварењу одрживости и у погледу социјалног аспекта развоја туризма. Кроз пројекат „Calypso“, европска заједница обезбеђује могућност путовања за оне слоје становништва, који нису у могућности да путују као што су: млади људи између 18 и 30 година, финансијски угрожене породице, особе са инвалидитетом и пензионери (European Commision, 2013). Пројекат се финансира буџетом од 1 милиона евра годишње. До сада се чак 21 земља чланица укључила у овај програм, при чему се организују радионице како би се подигла свест стејхолдера о значају социјалног туризма (European Commision, 2010). Доминантност земаља ЕУ у броју међународних туристичких путовања указују на

чињеницу, да осим што су то атрактивне туристичке дестинације, истовремено су и велики „потрошачи“ природних потенцијала. Са друге стране, та чињеница ствара и обавезу европској заједници да континуирано унапређује квалитет ресурса, чиме осигурава сопствене интересе за остварење планираних резултата.

5. Закључак

Одрживи развој је умногоме променио глобалну свест када је у питању значај животне средине за човечанство. Туризам, као делатност, која је у директној вези са природним атрактивностима, из године у годину остварује велике размере у погледу броја туристичких путовања. Савремене тенденције на туристичком тржишту указују да све већи број туриста жели да борави и проводи активан одмор у природном окружењу. Са друге стране, неконтролисана експлоатација угрожава способност ресурса за обнављање и унапређење квалитета истих. Стога је у развој туризма неопходно имплементирати еколошку компоненту, односно створити растућу свест о потреби очувања ресурса и за будуће генерације туриста. Земље Европске уније поседују дугу традицију у развоју масовног туризма. Истовремено је туризам, са економског аспекта, значајан за развој привреде европске заједнице. Како би усагласила економски и еколошки аспект туристичког развоја, Европска Комисија већ дуги низ година тежи да у склопу политике одрживости, дефинише програме и мере за одговорни развој туризма. На том путу, европска заједница се сусреће са проблемима еколошких катастрофа, чији се утицај рефлектује и на квалитет туризма. Земље чланице Европске уније вођене су идејом, да је еколошки чист туризам једини пут ка дугорочно профитабилном и квалитетном туризму. Такву филозофију би требало да прате и земље кандидати, јер је темељ развоја европске заједнице заснован на дугорочној одрживости.

Литература

1. Bramwell, B., Lane, B., (2011), "Crises, sustainable tourism and achieving critical understanding", *Journal of Sustainable Tourism* 19 (1), 1–3.
2. ECORYS, (2009), Study on the Competitiveness of the EU tourism industry - with specific focus on the accommodation and tour operator & travel agent industries, Final Report.
3. European Commission, (2010), EDEN- European Destinations of Excellence, Belgium.
4. European Commission, (2011), EDEN- European Destinations of Excellence, Belgium.
5. European Commission, DG Enterprise and Industry, (2010) Calypso widens Europe's travel horizons, Belgium.
6. EUROSTAT, (2011), Sustainable development in the European Union, 2011 monitoring report of the EU sustainable development strategy, Belgium.
7. Храбовски -Томић, Е., Милићевић, С., (2012), Развој туризма Врњачке Бање на принципима одрживог развоја, *Теме* бр. 2, 755-771.
8. Јовичић, Д., Илић, Т., (2010), Индикатори одрживог туризма, *Гласник Српског географског друштва* бр.1.

9. Јовичић, Д., (2002), *Менаџмент туристичких дестинација*, Желнид, Београд.
10. Cristina Calabro, (2013), Sustainable Tourism within the EU Tourism Policy, DG Enterprise and Industry, Tourism Policy Unit, Fourth meeting of the ARLEM's Commission for Sustainable Development (SUDEV), Brussels.
11. Liu, Z. (2003), "Sustainable tourism development: a critique", *Journal of Sustainable Tourism*, 11 (6), 459-475.
12. Миленковић, С., (2009), *Туризам и економија*, Економски факултет, Крагујевац.
13. *Our Common Future*, (1987), World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, Oxford.
14. Станковић, С. (2003), "Животна средина, туризам и просторно планирање", *Гласник Српског географског друштва* бр.2, 19-30.
15. The European Cycle Route Network Eurovelo, (2009), Challenges and Opportunities for Sustainable Tourism, Brussels.
16. TSG, (2007), Action for more Sustainable European Tourism, Report of the Tourism Sustainability Group.
17. UNEP, (2005), Making Tourism More Sustainable, A Guide for Policy Makers, World Tourism Organisation, Madrid.
18. UNEP, (2003), Tourism and Local Agenda 21, The Role of Local Authorities in Sustainable Tourism, France;
19. www.unwto.org , World Tourism Organisation, (приступ дана 22.02.2013.)
20. <http://www.eubusiness.com/topics/tourism> , EU Business (приступ 24.02.2013.)
21. <http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism>, The International Ecotourism Society, (приступ дана 28.02.2013.)
22. http://www.cenort.rs/?page_id=87, Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma(приступ 02.03.2013.)
23. <http://ec.europa.eu/environment/eussd/>, European Commission (приступ дана 11.03.2013.);
24. http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/calypso/index_en.htm European Commission (приступ дана 17.03.2013.)